

PISMO IZ VARŠAVE

Pozorište — spomenik

Javljam se za reč po dužnosti, ali i s pravom putnika koji se vraća sa dalekog puta.

Doduše, relacija Beograd—Varšava valjda se i ne računa u takav jedan „Daleki” put. Ali ako uzmemo u obzir koliko je viza potrebno za taj put, koliko carinskih pregleda neizbežno, mislim da i ovaj put zaslužuje epitet i rang *dalekog* puta.

Elem, bio sam u Varšavi da prisustvujem praizvedbi svoje komedije „*Eksperiment*” u tamošnjem Državnom jevrejskom pozorištu, kao gost toga pozorišta.

O tome svom domaćinu hteo bih da vam pričam.

Postojanje Državnog jevrejskog pozorišta u Varšavi samo je po sebi interesantno i za poljsku kulturnu politiku karakteristično.

Pre rata u Poljskoj je bilo 17 jevrejskih pozorišta (svakako ne — državnih). U samoj Varšavi bilo ih je tri. Ali onda je u Poljskoj živelo preko tri miliona Jevreja, od toga skoro pola miliona u Varšavi. Nemci su ceo taj narod formalno istrebili. Sada ima u Poljskoj svega oko 50.000 Jevreja, a u Varšavi svega desetak hiljada.*

S druge strane Varšava obiluje pozorištima: ima ih preko dvadeset.

I pri takvim prilikama Državno jevrejsko pozorište koje država dotira sa 5 miliona zloti godišnje, što prema poljskom zvaničnom kursu čini oko 150 miliona naših dinara.

Žrtva je svakako impozantna. Nju može da objasni jedino njena namena: to pozorište treba posmatrati kao svojevrstni, živi spomenik jevrejskim žrtvama fašizma u Poljskoj, skoro bih rekao: i jedini dostojan i Poljske i žrtava.

* Ove podatke imam od prvaka tog pozorišta, g. Melmana.

Jer to pozorište ipak nije samo jevrejsko.

Pod upravom proslavljene, i jevrejske i poljske glumice *Ide Kaminske*, iz glumačke kuće — tačnije rečeno: dinastije Kaminski (naročito je bila čuvena Idina mati, *Rahela Kaminska*), ovo pozorište je i poljsko; jer je u njemu uvedeno simultano prevođenje predstave na poljski jezik: svako je sedište snabdeveno priključkom za slušalicu, te svaki gledalac koji ne razume jidiš kojim se na sceni govori, može da sluša tekst na poljskom jeziku. Kako je to već uobičajeno na internacionalnim zasedanjima.

I tako, pozorište ima i svoju jevrejsku, ali i svoju poljsku publiku, i ima svoje vrlo ugledno ime u Poljskoj i u jevrejskom svetu izvan Poljske.

To je, dakle, smisao i namena toga pozorišta. Karakteristično je za nj i to što su u Umetnički savet pozorišta delegirana dva predstavnika Saveza jevrejskih kulturnih društava, koji punovažno rešavaju o repertoarskoj politici, kao što imaju pravo diskusije i rešavanja o pojedinim predstavama. — Shodno svojoj nameni, pozorište obavezno gostuje po drugim gradovima Poljske, gde još ima većih jevrejskih zajednica.

Sve što vam ovde pričam može da objasni stvaranje i postojanje ovoga pozorišta, a možda i ne može. Ali kad čovek vidi jednu predstavu iz njegovog jevrejskog repertoara — u žanru naših narodnih komada sa pevanjem, kao što su „*Đido*“, „*Koštana*“ itd. — on će uvideti ne samo opravdanost, nego čak neophodnost postojanja toga jedinstvenog pozorišta.

Ja sam imao sreću — ja bih čak rekao: doživeo sam sreću da vidim jednu takvu predstavu, predstavu na svoj način važnu i svečanu, jer je ona bila namenjena jednom jedinom gledaocu, i igrana za njega, američkog menadžera, koji je bio došao u Varšavu da pregovara sa ovim pozorištem o jednoj turneji po SAD.

Igrali su jedan komad sa pevanjem od *Goldfadena*.

Goldfaden je veliko, jedno od najvećih imena jevrejskog pozorišta. Ne manje popularnog od samoga Šaloma Alehema. Zovu ga ocem jevrejskog pozorišta.

Siže komada:

Jevrejin, jedan od onih sa zulufima i zamašćenim „halbcilindrom“ na glavi i s tezgom, prepunom raznovrsne robe, na trbuhu (ili uz trbuh, ne znam ni ja kako bih kazao), Jevrejin koga je Jehova blagoslovio čitavom četom, uostalom vrlo lepih i ljupkih, kćeri, a pritom zaboravio i onaj dodatni blagoslov za njihovu ishranu i oblačenje — Jevrejin taj brine sa svojom ženom većitu brigu jevrejske sirotinje: kako naći mladoženju svakoj kćeri kad nema mira za ni za jednu. I usred tih briga i razgovora u njegov dom upada, dobegne tražeći utočišta, kćer nekog bogatog Jevrejina, koju otac silom hoće da uda za nedragog.

Oni je prihvataju. I više od toga: ona, još uvek više dete no odrasla devojkica, postaje mezimica sviju njih, zasmehavajući ih i

zadivljujući svojim nepojmanjem sirotinje. Ama, baš kao da je pala s Marsa! I onda...

Ja ne znam šta je posle bilo. Jer američkom menadžeru je već i to bilo dosta da proceni kakva mu se roba nudi. Dao je znak i predstava je prekinuta. Odmah potom on je prešao sa nadležnim u kancelariju da nastavi pregovore.

A ja sam ostao u zamračenoj dvorani, uvređen i ogorčen što je nešto toliko čarobno, nešto neiskazivo drago, ljudski toplo ipak — roba. I da takav jedan čovek, biznismen od glave do pete, tako običan, svakidašnji — ta, ja sam samo sat ranije sedeo sa njim pred kafanom hotela Bristol, sa njim i sa jednim od prvaka pozorišta (koji me je sa njim i upoznao) i pričali sa njim jevrejske viceve — banalne, otrcane viceve, kojima se on neobično naslađivao, jer ga je to (kako je on govorio) vraćalo u detinjstvo, budući da je i on sam poreklom iz ovih krajeva. I taj čovek, čija je pojava odavala sve drugo samo ne produhovljenost i finu dušu, sad ima tu moć da nas na tako grub način otrgne od sveta snova, u koji nas je komad bio poneo i da nas tako brutalno vrati u grubu stvarnost!..

Jer mene je predstava ne samo očarala nego i duboko potresla.

To može čudno da zvuči. Jer u komadu nije bilo ničega što bi išlo za takvim efektom. Zamislite „Didu“. Tamo ima pesme, ima folklora, ima naivne melodrame; to može da razneži, da razvedri da razveseli, da nasmeje. Tako sam, uostalom, i ja u početku doživljavao taj komad. Ali ukoliko je ono humano u njemu — svakako, vrlo snažno i prevashodno umetnički igrano — sve jače osvajalo, mene je, kao plima, poduzimalo jedno čudno, radosno osećanje da je to — moj narod. Pred mojim očima se otkrivao, u svojoj najprisnijoj i najljudskijoj biti dočaran — *moj narod*.

I to mi je za trenut bilo najvažnije od svega. Bilo je to nešto kao vraćanje u davno napušten zavičaj, kao susret sa davno izgubljenim bratom, čije sam postojanje samo naslućivao. Ja sam tek sada mogao da pojmem koliko mi, po tim malim jevrejskim zajednicama, otrgnuti od širokih jevrejskih masa, koliko malo znamo o njima i kako ih slabo poznajemo.

I, kad smo već kod toga, pada mi na um jedan doživljaj, koji sam imao kad sam pre nekih desetak godina bio u Izraelu.

Izrael je proslavljao prvu godišnjicu Oslobođenja. Ja sam bio član delegacije, koja je za tu priliku došla u Izrael. Bili smo gosti države, ali i naših, jugoslovenskih useljenika. Mi smo obilazili njihova naselja, svuda vrlo srdačno dočekivani. U Jerusalimu su nam bili spremili naročito iznenađenje: bila je angažovana jedna vrlo popularna operska pevačica iz Tel-Aviva. I zaista, ona je sjajno otpevala jednu, pa drugu tačku svoga programa, kad je, tek što se stišao aplauz, neko primetio međ publikom jednu Sarajku, sada građanku Jerusalima, i zamolio je da otpeva jednu sevdalinku.

I Sarajka je otpevala.

Bila je to postarija dama, ne baš markantne lepote, ali njena pesma bila je preizdašna naknada za sve što joj je nedostajalo u vezi sa savremenom estetikom. Ta žena je zapevala i cela dvorana za njom. Uskoro je sve osvojilo neopisivo oduševljenje, neka sentimentalna razneženost, klicalo se Jugoslaviji, u očima mnogih zablislale su suze i sve je ponela nostalgija za zavičajem. A nas, delegate, grlili su i ljubili kao ovaploćenje napuštenog zavičaja; nastao je džumbus i niko više nije hteo ni da čuje za opersku pevačicu iz Tel-Aviva. Jedan mladić je pročitao svoju „Odu Jugoslaviji”, koju je sročio svojim nepismenim jezikom i vrlo pismenim srcem. I tako se sva dvorana pretvorila u delić Jugoslavije, pesmu, u suze, u razneženost, u razdraganost, u nostalgiju...

Čudan je čovek. Ili su valjda Jevreji čudan narod... Pa jeste čudan, siguno je čudan... Tamo, u Izraelu, naši, jugoslovenski Jevreji plaču za Jugoslavijom, a samo je prošla godina, ili dve godine od njihovog odlaska iz nje. Oni izgaraju od čežnje za njom.

A šta se tu sada zbiva sa mnom, ovde, u Varšavi?

Eto, iščezlo je, kao da nikad nije ni postojalo sve što me, makar i prividno i ma u čemu, distanciralo od onog sveta koji su glumci na sceni oživljavali. Ja sam osećao da sam se potpuno postovetio sa njim. Da me sa njim vezuje nešto neizbrisivo, nešto krvno. Kao da sam baš iz njega ponikao. Ono što sam sa scene slušao i na njoj gledao, vraćalo me je u neko detinjstvo koje nikad nisam imao. Nikad ga nisam imao, a osećao sam kao da je od iskona moje. Proživljavao sam neko detinjstvo koje su mi na neki način oduzeli, a sada mi ga vraćaju. To je dopunjavalo ono moje, kao što je taj Dom na sceni dopunjavao moj roditeljski dom. A upotpunjujući moje detinjstvo, kao da je mene, sadašnjeg, nekako bogatilo, jer to je sada postajao moj svet, kao što i ja njemu pripadam.

Zašto i otkuda sve to?

Da li imaju takva otkrovenja i da li ih na taj način doživljuju svi pripadnici jednoga naroda, koji se rode, odrastu i svoj vek prožive u malim narodnosnim zajednicama, ili sasvim sami, otkinuti od širokih narodnih masa i njihovog života? Ili sam ja sve to i na taj način doživljavao zbog toga što je, kroz sve to veću očaranost i ushićenost svetom, koji sam kroz zbivanja na sceni otkrivao, probijalo i saznanje da toga sveta više nema, da ga je nestalo i da ga nikada više neće biti, pošto su ga nacisti tako temeljito zatrli?

I, eto, tako, bio sam očaran, ali bio sam i potresen. Možda više, dublje nego kad sam gledao Anu Frank.

Pred očima su mi iskrsavale slike iz Aušvica.

Bio sam tamo neku godinu ranije. Video sam gasne komore, video magacine sa kosom nesrećnih žrtava, sa robom koju su pravili od njihove štavljene kože, sa njihovim zubnim protezama, sa njihovim kuferima, video njihove ležaje, video logorske žice s električnim naponom, video gubilište, i naslutio sva stradanja i očaj

neopisivi, uz sve te tragove ljudske izbezumljenosti i sramne degradacije.

A sada sam gledao tu mladost, tu pomamu života, taj žar i sve ono toplo, ljudsko, što je onako silovito pulziralo sa scene, dočaravajući taj svet malih, sitnih, anonimnih, nevinih i nezlobivih ljudi, u teškoj borbi za opstanak i nasušni hleb, koji su imali da završe u gasnim komorama Aušvica i svih tih fabrika smrti...

Ne znam... Ja bih valjda, i da nisam Jevrejin, mogao da imam tu senzaciju da je ono *moj* narod... Ne znam, jer možda već i sada — još dok se nije izvojevala ta poslednja bitka i dok nismo doživeli i taj Poslednji svetski rat — možda već i sada postoji *jedan narod* svih nas, jedan narod kome pripadaju svi oni koji osećaju da je njihov svaki narod po onome i zarad onoga toplog ljudskog, što iz njega zrači i zarad sve ljudske lepote što je u njemu.

Ili je to ono što sam osetio kad sam prvi put zakoračio ulicama drevnoga Rima, prošetao se njegovim forumima, ispred hramova, ispred Koloseuma, pokraj kipova raznih bogova i imperatora? Jer ja sam onda osećao da ono nije talijansko, već celoga čovečanstva, pa i moje.

Ali da ne izgubimo nit. Reč je o Državnom jevrejskom pozorištu u Varšavi.

Moglo bi se na sve ovo moje pričanje primetiti da moji utisci spadaju u drugu, a ne u kategoriju čisto umetničkog doživljavanja.

Ja mislim da se baš visokom umetničkom nivou te predstave ima da zahvali što su se probudile sve te refleksije i utisci, i što su stavljena u tok sva ta preživljavanja. Jedno pozorište samo tako postizava svoju vrhovnu svrhu. Sad mi više ne izgledaju bačeni na budikakve fikcije oni milioni zlota, koje smo u početku ovoga pričanja spomenuli. Poljska ima rašta da nastoji da se održi u životu narod koji je usred svemoći fašizma imao smelosti i našao snage da podigne svoj Ustanak u Varšavskom getu, mora mu pomoći da živi, pa makar se to svelo na održavanje onog plamička nad grobom Neznanog junaka.

Naravno, ja to samo figurativno tako kažem. Državno jevrejsko pozorište u Varšavi živi, a njegov radni polet i njegov umetnički domet potpuno opravdavaju njegov *raison d'être*. Povrh svega, za mene je kao jedan živi muzej, u kome se doživljuje jedan narod koga više nema i koji je bio dostojan svoga imena. Narod koji će ipak većito živeti...

*Avram Omri (Štajndler): Mozaik na ulazu u trpezariju kibuca Saar haam-
kim (levo) i zgrafito na zgradi mlekare u istom kibicu (desno)*